

JAN PUCHALSKI

ZARYS ORGANIZACJI I DZIAŁALNOŚĆ WŁADZ MIEJSKICH MIASTA WROCŁAWIA W LATACH 1945—1949¹

Pracę oparto na materiałach z Archiwum Państwowego Miasta Wrocławia, szczególnie na protokołach posiedzeń Zarządu Miejskiego i plenarnych posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej m. Wrocławia. Księgi te stanowią najpełniejsze źródło wiadomości z dziedziny tworzenia się władz miejskich i organizacji ich aparatu, odbudowy miasta, gospodarki komunalnej i finansowej itp., chociaż nie pozbawione ograniczeń i pewnej jednostronności.

Pierwszą ekipę polskiej administracji dla miasta Wrocławia przygotowano w Krakowie już od połowy marca 1945 r. Wojska niemieckie na rozkaz Hitlera broniły jednak zawzięcie „Festung Breslau”, a dowództwo radzieckie, zajęte decydującą dla ostatecznego zwycięstwa operacją berlińską, nie przywiązywało do tego odcinka frontu pierwszoplanowej wagi. Niemcy poddali Wrocław dopiero 6 maja, w ostatnich dniach agonii III Rzeszy. 7 maja Kraków otrzymał potwierdzenie tej wiadomości, a 9 maja dr Bolesław Drobner, mianowany prezydentem Wrocławia, jego zastępcy inż. K. Kuligowski i S. Podgórski oraz wybrani współpracownicy przybyli już do zrujnowanego i palącego się jeszcze miasta.

Na pierwszym posiedzeniu Zarządu Miejskiego w dniu 10 V 1945 r. wysunięto jako najpilniejsze następujące sprawy: uruchomienie wodociągów, elektrowni i gazowni, zorganizowanie aprowizacji, komunikacji i transportu, zabezpieczenie zakładów przemysłowych, zabezpieczenie pracowników mieszkań i mebli, ustalenie stanu prawnego majątku miejskiego i zakładów użyteczności publicznej, zorganizowanie służby zdrowia, bezpieczeństwa i ochrony mienia².

Oprócz powyższych problemów na czoło wysunęła się sprawa repolo-

¹ Artykuł podaje część wyników pracy magisterskiej pt. *Działalność władz miejskich miasta Wrocławia w latach 1945—1949 na podstawie protokołów Zarządu Miejskiego i Miejskiej Rady Narodowej*, napisanej w 1967 r.

² K. Kuligowski, *W ruinach* (Trudne dni, t. I, Wrocław 1960, s. 134—157).

nizacji miasta. Wymagało to wysiedlenia Niemców i zorganizowania akcji osiedlenia Polaków. Problem Niemców należał do tych spraw, które od początku działalności administracji polskiej wpływały w niemałym stopniu na zasiedlenie i zagospodarowanie miasta. W mieście pozostało bowiem około 300 tys. Niemców, w tym wielu przybyłych po kapitulacji miasta, w części byłych pracowników zakładów pracy i instytucji użyteczności publicznej. W pierwszych tygodniach mogli być oni użyteczni w przywracaniu miasta do życia, ale stopniowo musieli ustępować na rzecz ludności polskiej.

Niemcy już od samego początku mogli bez przeszkód wyjeżdżać. Władze polskie i radzieckie w miarę swych możliwości udzielały im pomocy w opuszczaniu miasta indywidualnie i zbiorowo³.

Dnia 11 V 1945 r. przedstawiciele Zarządu Miasta przeprowadzili rozmowy w Wojennej Komendanturze radzieckiej w sprawie przejęcia przez władze polskie majątku miasta. Dalsze rozmowy odbyły się na ten temat 18 i 20 V 1945 r. Natomiast pracownicy poszczególnych wydziałów i zakładów użyteczności publicznej zapoznali się ze stanem podległych im placówek i podejmowali wysiłki organizacyjne celem ich uruchomienia. 12 V elektrownia miejska przesłała prąd, 15 V zakłady wodociągowo-kanalizacyjne doprowadziły wodę do siedziby Zarządu Miejskiego i uruchomiły główny zakład pompowy, 22 VI uruchomiono linię autobusową, 22 VIII — linię tramwajową, a 7 VIII popłynął rurociągami gaz. Zakłady Oczyszczania Miasta częściowo usunęły barykady i gruz z najważniejszych tras komunikacyjnych, jednocześnie przenosiły pojedyncze groby i cmentarze, powstałe przypadkowo i z konieczności w czasie wojny, na istniejące przed 1939 r. cmentarze.

Pierwszy okres działalności administracji kończy się w połowie czerwca 1945 r., kiedy zachodzą zmiany na stanowisku prezydenta miasta. Okres ten charakteryzuje się tym, że instytucje, zakłady przemysłowe i użyteczności publicznej oraz prywatni właściciele posesji musieli we własnym zakresie usuwać zniszczenia wojenne, zabezpieczać budynki, sprzęt i urządzenia, gospodarczym sposobem urządzać biura, warsztaty pracy, mieszkania. Wszystko to odbywało się bez dostatecznej ilości materiałów i środków finansowych. Wrocław posiadał bardzo szczupłą kadrę fachowców, która do 15 VI 1945 r. liczyła zaledwie 100 osób⁴. Nie było wykwalifikowanej kadry administracyjnej i technicznej, zwłaszcza niższego stopnia, a środki finansowe Zarządu Miejskiego były tak szczupłe, że nie wypłacano poborów.

³ B. Pasierb, *Niemieckie ugrupowania antyfaszystowskie we Wrocławiu* (Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, R. XX, 1965, nr 2, s. 205—206).

⁴ B. Drobner, *Zdobyliśmy Polskie Złote Runo* (Trudne dni, t. I, s. 67).

Dokonując oceny okresu pionierskiego inż. K. Kuligowski stwierdził, że Polacy wiedzieli, iż „tereny po Odrę i Nysę obejmuje polska administracja, ale w jakiej sytuacji prawnej, w jakich rozmiarach i z jakimi uprawnieniami do majątku ponemieckiego . . . o tym w zasadzie nie wiedziało się nic”⁵. Należy też podkreślić, że współpraca pomiędzy młodą polską administracją miejską a wojskowymi władzami radzieckimi układała się pomyślnie. Zdarzające się spory regulowano sprawnie we wzajemnych kontaktach osobistych, nie tyle na ustaleniach prawnych, których przeważnie jeszcze brakowało, lecz na zasadach życzliwości i zdrowego rozsądku.

Na czele kolegium Zarządu Miejskiego gminy miasta Wrocławia stał Pełnomocnik Rządu na 39 obwód w Kraju, zwany też prezydentem. Zastępcami byli dwaj, a później trzej wiceprezydenci. Stałymi uczestnikami obrad Zarządu Miejskiego byli ławnicy delegowani przez organizacje polityczne i społeczne w liczbie 5 osób. Do zadań ławników należała obrona interesów społeczeństwa, czuwanie nad wykonaniem planów, kontrola pracy Zarządu Miejskiego i inicjatywa w sprawach życia gospodarczego i społecznego miasta.

Struktura organizacyjna Zarządu Miejskiego celem usprawnienia działalności ulegała wielokrotnym zmianom poprzez tworzenie wydziałów obejmujących coraz bardziej wyspecjalizowane dziedziny życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego⁶. Ostatecznie dla 1949 r. organizacja Zarządu Miasta przedstawiała się następująco⁷: Kolegium Zarządu Miejskiego, Biuro i Wydziały: Ogólny; Inspekcji Miejskich; Osobowy; Finansowy; Podatkowy; Planowania Finansowego i Gospodarczego; Wojskowy; Gospodarczy; Administracyjny; Przemysłu, Handlu i Aprowizacji; Oświaty; Kultury i Sztuki; Opieki Społecznej; Zdrowia; Osiedleńczy; Kwaternowy; Techniczny; Pomiarów; Plantacji oraz Miejski Zarząd Planowania Przestrzennego, Naczelna Dyrekcja Przedsiębiorstw Miejskich i Biuro Ewidencji Ludności. Działalność oraz stan liczebny kadry (878 pracowników) Zarządu Miejskiego opierały się na statucie organizacyjnym i statucie etatów⁸. Zarząd Miejski wydawał „Dziennik Urzędowy” (od 2 III 1946 r.), który pod koniec 1947 r. przekształcił się w „Biuletyn Urzędowy Miasta Wrocławia”⁹.

W celu pełnego przejęcia władzy w mieście Zarząd Miejski utworzył

⁵ K. Kuligowski, *Prawdziwa, serdeczna przyjaźń* (Trudne dni, t. II, Wrocław 1961, s. 295—304).

⁶ Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia, Zarząd Miejski, nr 1, Protokół 1 z 16 VI 1945 r. (dalej skrót: ZM, P.).

⁷ ZM, 9, P. 5, z 25 II 1949 r.

⁸ ZM, 1, P. 7 z 27 VII 1945 r. oraz tamże, 9, P. 7 z 26 III 1949 r., tamże, 10, P. 38 z 22 XI 1949 r.

⁹ ZM, 2, P. 8 z 2 III 1946 r., tamże, ZM 4, P. 61 z 20 XII 1947 r.

12 VI 1945 r. 12 miejskich komisariatów obwodowych, które 10 VII 1945 r. uległy przekształceniu w 8 miejskich urzędów obwodowych. Miejskie urzędy obwodowe jako terenowe organy Zarządu Miejskiego wprowadzały osadników do mieszkań, przesiedlały Niemców, zabezpieczały nieruchomości, odgruzowywały ulice, rozdzielały karty żywnościowe, przydzielały grunty orne, odłogi i łąki, przygotowywały różnorakie akcje.

Siedziba Zarządu Miejskiego mieściła się początkowo (od czerwca 1945 r.) w gmachu sądu, a od 1948 r. w gmachu przy ul. G. Zapolskiej.

Następcą dra B. Drobnera został mianowany 15 VI 1945 r. A. Wachniewski. Jego zastępcami byli: J. Drobut (od 1946 r. Poźniak), S. Podgórski i A. Górny. Od 10 III 1947 r. prezydentem był B. Kupczyński, wiceprezydentami zaś Poźniak, Horwath i Z. Dymek (od 16 II 1949 r. Głąb)¹⁰. Prezydent i wiceprezydenci do 1949 r. byli mianowani przez wojewodę dolnośląskiego, któremu też bezpośrednio podlegali. Pierwsze wybory prezydenta i wiceprezydenta miasta odbyły się 15 II 1949 r. na plenarnym posiedzeniu Miejskiej Rady Narodowej¹¹.

Zarząd Miejski ze względu na specyficzną sytuację Wrocławia aż do czasu powołania MRN skupiał pełnię władzy ustawodawczej i wykonawczej. Planował on i realizował budżet miasta, organizował życie gospodarcze, społeczne i kulturalne. Rozdzielał kredyty, które otrzymywał z dotacji państwowych, z pożyczek bankowych, uprawniał prywatne i państwowe firmy do wykonywania prac zleconych, zatwierdzał i kontrolował wykonanie budżetów przedsiębiorstw miejskich itp.¹² Zarząd Miejski opracowywał tymczasowe przepisy normujące pracę biur i przedsiębiorstw miejskich, statutu opłat itp.¹³ Kompetencyjnie Zarząd Miejski podlegał Wrocławskiemu Urzędowi Wojewódzkiemu, który posiadał prawo zatwierdzania, zawieszania i odrzucania jego uchwał. Od maja 1946 r. podlegał również MRN i Prezydium MRN, której przedstawiał do zatwierdzenia projekty uchwał w najważniejszych dziedzinach życia gospodarczego, kulturalnego i społecznego miasta. Zarząd Miejski był zobowiązany wykonywać uchwały MRN do 14 dni, a co kwartał składać sprawozdanie ze swojej działalności. W praktyce Zarząd Miejski sprawował samodzielnie władzę, chociaż MRN posiadała prerogatywy władzy zwierzchniej. Organizację MRN we Wrocławiu powierzono już 16 VI 1945 r. Wydziałowi Ogólnemu Zarządu Miejskiego¹⁴, który konsultował się w tym zakresie z Wrocławskim Urzędem Wojewódzkim. Pierwsze organizacyjne

¹⁰ Archiwum Państwowe Miasta Wrocławia, Miejska Rada Narodowa, nr 3, Protokół 13 z 18 III 1947 r. (dalej skrót MRN, P.).

¹¹ MRN, 11, P. 38 z 15 II 1949 r.

¹² ZM, 4, P. 38 z 12 IX 1947 r.

¹³ Np. ZM, 7, P. 3 z 7 II 1947 r.

¹⁴ ZM, 1, P. 1 z 16 VI 1945 r.

posiedzenie MRN odbyło się w historycznym Ratuszu Wrocławskim w dniu 4 V 1946 r.¹⁵

Rady Narodowe nie były wtedy powoływane w wyniku wyborów, lecz na podstawie porozumienia organizacji politycznych, społecznych i gospodarczych. Do wrocławskiej MRN weszli przedstawiciele¹⁶: Polskiej Partii Robotniczej (6), Polskiej Partii Socjalistycznej (7), Stronnictwa Demokratycznego (6), Stronnictwa Pracy (5), Stronnictwa Ludowego (2), Polskiego Stronnictwa Ludowego (1), Okręgowej Komisji Związków Zawodowych (7), Związku Walki Młodych (1), Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych (1), Związku Młodzieży Demokratycznej (1), Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych (1), Senatu Uniwersytetu i Politechniki (1), Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1), Ligi Kobiet (1), Izby Rzemieślniczej (1), Zrzeszenia Kupców Polskich (1), Miejskiego Komitetu Żydowskiego (1). Razem liczba radnych wyniosła 47. Później dokooptowano przedstawicieli Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej, Bratniaka — studenckiej organizacji samopomocowej, Związku Inwalidów Wojennych i kościoła. Skład i liczba radnych ulegały częstym zmianom, w 1949 r. przekraczała 70. Do Rady powoływano też zasłużonych przedstawicieli społeczeństwa, którzy nie reprezentowali żadnej partii czy organizacji społecznej.

Uroczyste posiedzenie MRN odbyło się 10 V 1946 r. w pierwszą rocznicę przybycia do Wrocławia polskiej administracji. W rezolucji uchwalonej na tym posiedzeniu MRN postawiła sobie m. in. następujące zadania¹⁷: „administracja miasta Wrocławia będzie stała na straży polskości i w najściślejszym związku z Macierzą i dołoży wszelkich sił w kierunku przywrócenia mu dawnej piastowskiej świetności. Wrocław będzie ośrodkiem polskiej nauki i kultury. MRN bronić będzie interesów świata pracy, troską naszą będzie odbudowa zniszczonych zakładów pracy, mieszkań i urzędzeń użyteczności publicznej. Dbać będzie o wychowanie młodego, zdrowego pokolenia przez zwalczanie chorób społecznych, przy równoczesnym zapewnieniu opieki nad matką i dzieckiem i potrzebującymi. MRN dołoży starań, aby przyciągnąć do miasta jak najbardziej wartościowy element osiedleńczy. Czuwać będzie nad prawidłową działalnością wszelkich władz i urzędów, organizacji społecznych oraz gospodarczych, tępić będzie nadużycia i szkodnictwo”.

Do kompetencji MRN należało: 1. planowanie działalności organów wykonawczych (Zarząd Miejski), a w szczególności ustalenie budżetu oraz statutu opłat, m. in. za korzystanie z usług zakładów użyteczności pu-

¹⁵ MRN, 1, P. 1 z 4 V 1946 r.

¹⁶ Tamże, s. 1.

¹⁷ MRN, 1, P. 2 z 10 V 1946 r.

blicznej; 2. kontrola działalności miejskich organów wykonawczych, przedsiębiorstw miejskich i zakładów użyteczności publicznej oraz instytucji i osób wykonujących funkcje zlecone w zakresie administracji i gospodarki publicznej z punktu widzenia legalności, celowości i zgodności z zasadniczą linią działalności Krajowej Rady Narodowej; 3. powołanie samorządowych organów wykonawczych; 4. ustalanie zasad i warunków, na podstawie których organa wykonawcze samorządu mogą zawierać umowy w sprawie zaciągania pożyczek, zmiany lub obciążenia majątku nieruchomości; 5. uchwalanie regulaminów obrad i komisji.

Dla zorientowania się w całokształcie zagadnień miejskich Rada powołała komisje specjalistyczne, które obejmowały swą działalnością pewne wycinki życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. W dużym stopniu odpowiadały one wydziałom Zarządu Miejskiego. Na dzień 30 XII 1948 r. istniało 16 stałych komisji. Były też powoływane nadzwyczajne komisje, np. w 1947 r. Komisja Osadnictwa Rolnego, Planu 3-letniego i Ziemska.

MRN wyłoniła ze swego grona Prezydium z przewodniczącym Edwardem Paszke na czele, które spełniało funkcje reprezentowania jej, załatwiała sprawy między plenami oraz wykonywało uchwały obrad. Ta organizacja rad narodowych dostosowana była do ich ówczesnych funkcji o charakterze uchwałodawczo-kontrolnym.

Zarząd Miejski i MRN utrzymywały kontakty z prasą i radiem poprzez cyklicznie organizowane konferencje prasowe, udział przedstawiciela dziennikarzy redaktora T. Tułasiewicza w posiedzeniach MRN itd. Prasa i radio zapoznawały opinię publiczną z problematyką miejską i w wielu wypadkach — przez rzeczową krytykę — wpływały na realizację nie cierpiących zwłoki postulatów mieszkańców Wrocławia.

Organizowana przez władze polskie w pierwszych dniach akcja zasiedlania miasta przez Polaków ze względu na nie unormowaną całkowicie sytuację prawną, braki w organach administracji i bardzo skromne środki transportowe miała w wielu wypadkach charakter bardziej żywiołowy. Akcja ta komplikowała się, gdyż w tym czasie odbywało się równocześnie wysiedlanie Niemców¹⁸. Wysiedlanie Niemców było prowadzone w pierwszym okresie na zasadzie dobrowolności samych wyjeżdżających. Uległo to zmianie po konferencji poczdamskiej, na której podjęto decyzję o przesiedleniu byłych obywateli niemieckich z Ziem Odzyskanych do radzieckiej i angielskiej strefy okupacyjnej.

Zarząd Miejski, pragnąc zorientować się dokładnie w sytuacji ludnościowej, jak też sprawniej zorganizować akcję osiedlania i wysiedlania, ogłosił 2 VIII 1945 r. obwieszczenie o obowiązku rejestrowania się ludno-

¹⁸ ZM, 23, Plakat 1 z 2 VII 1945 r.

ści polskiej, niemieckiej i cudzoziemców¹⁹ (publikacja w języku polskim i niemieckim). Władze polskie dla ułatwienia repatriacji Niemców wydały odezwę informującą o punktach rejestrujących Niemców i o stacjach, skąd odchodziły specjalne pociągi²⁰. W trzeciej dekadzie sierpnia 1945 r. według oceny kierownictwa aprowizacji we Wrocławiu mieszkało już tylko 150 tys. Niemców, a liczbę Polaków oceniano na 55 tys.²¹ Napływająca ludność polska z braku mieszkań przebywała na dworcach i ulicach. Taka sytuacja zmusiła Zarząd Miejski do podjęcia akcji przesiedlania Niemców z jednego obwodu do drugiego, aby w ten sposób zwolnić mieszkania dla rodzin polskich²². Całością akcji osiedleńczej we Wrocławiu kierował od strony organizacyjnej Zarząd Miejski i podległe mu organy: od 15 V 1945 r. oddział PUR-u, od sierpnia 1945 r. Miejski Komitet Osiedleńczy i dzielnicowe inspektoraty osadnictwa miasta, a od 23 listopada 1945 r. Oddział Grodzki PUR-u²³. Organy te w porozumieniu z Zarządem Miejskim i Tymczasowym Państwowym Zarządem przydzielaly mieszkania, organizowały pomoc materialną i żywnościową. Jednocześnie akcją propagandową zachęcającą Polaków do osiedlania się na ziemiach zachodnich i we Wrocławiu prowadziły odpowiednie urzędy państwowe i prasa całego kraju.

W tym czasie występuje też problem zatrudnienia i wyżywienia pozostałych tu Niemców. Zatrudniano ich w zakładach użyteczności publicznej, Zarządzie Nieruchomości, w gmachu Zarządu Miejskiego itd.²⁴ Niemcom przyznawano płace takie same jak Polakom, z tym że 25% poborów przeznaczano na odbudowę miasta. Polacy stali na stanowisku, że „konieczne jest godziwe zatrudnienie Niemców”²⁵. Mimo bardzo trudnej sytuacji Zarząd Miejski starał się żywić wszystkich Niemców bez względu na to, czy pracowali, czy nie pracowali²⁶. W 1946 r. pracujący Niemcy mogli zakupić żywności za 50% poborów²⁷.

Pomimo niesprzyjających warunków mieszkaniowych liczba ludności polskiej w dalszym ciągu wzrastała. W samym tylko 1946 r. przybyły 139 652 osoby. Dnia 1 III 1946 r. Polaków było 52 719, a 31 XII 1946 r.

¹⁹ Tamże, Plakat z 2 VIII 1945 r.

²⁰ Tamże, Plakat bez daty.

²¹ ZM, 1, P. 10 z 24 VIII 1945 r.

²² ZM, 1, P. bez nr z 25 X 1945 r.

²³ Por. M. Jakubczyc, *Akcja osadnicza we Wrocławiu w 1945 roku i na początku 1946* (Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, XIX, 1964, nr 3—4, s. 274—285).

²⁴ ZM, 44, zał. 1, 3 z 1946 r.

²⁵ ZM, 3, P. 3 z 27 I 1947 r.

²⁶ ZM, 1, P. 10 z 24 VIII 1945 r.

²⁷ ZM, 2, P. 15 z 19 IV 1946 r.

— 185 947, Niemców zaś już tylko 17 tys., obcokrajowców 237. Razem było wtedy we Wrocławiu 203 184 mieszkańców²⁸. Szybki napływ Polaków stworzył konieczność ich zatrudnienia. W tej sytuacji MRN podjęła uchwałę o powolnej redukcji Niemców, ażeby na ich miejsce zatrudnić fachowców polskich²⁹. Przybywającym Polakom Zarząd Miejski obok PUR-u udzielał pomocy w bardzo minimalnym stopniu, szczególnie repatriantom ze Wschodu, których kierował w 1946 r. do Urzędu Wojewódzkiego³⁰. W 1947 r. dla sprawniejszego i skuteczniejszego udzielania doraźnej pomocy przybyłym Polakom utworzono Komitet Pomocy Repatriantom złożony z przedstawicieli organizacji społecznych, politycznych i PUR-u³¹. W tym roku całość akcji związanej z repatriacją Niemców MRN uznała za zakończoną³².

Problemem bardzo ważnym, kontrowersyjnym i skomplikowanym była sprawa repolonizacji. Dnia 30 IX 1945 r. wybrano czterech ławników do spraw o uznanie obywatelstwa polskiego z tytułu polskiego pochodzenia³³. Do końca grudnia 1946 r. wpłynęło 11 171 podań o zmianę obywatelstwa, które rozpatrzono pozytywnie. Liczba rodzin autochtonicznych wynosiła 2700, tj. około 8100 osób³⁴. Sprawy te badał z ramienia Zarządu Miejskiego Wydział Administracyjno-Prawny, a z ramienia MRN Komisja Weryfikacyjna (1946)³⁵.

Dla sprawniejszego kontrolowania ruchu ludności w mieście Zarząd Miejski powołał w 1948 r. Biuro Kontroli Ludności, które stwierdziło dla 1948 r. tak duży napływ i odpływ ludności, że ma trudności z wypełnieniem kartotek³⁶. O niedostatecznej kontroli nad ruchem ludności świadczą wykazy zaległości nieściągalnych podatków lokalowych za lata 1945—1948 (ogółem 6342 lokatorów, w tym Niemcy)³⁷.

W tym samym roku istniejący od maja 1945 r. Urząd Stanu Cywilnego podjął akcję nagradzania pieniężnego nowożeńców i noworodków w nim rejestrowanych. Akcja ta o zasięgu ogólnopolskim miała na celu zachętę ludności do zawierania małżeństw przed urzędnikami Urzędu Stanu Cywilnego i miała aspekt populacyjny, kiedy propagowano wzrost ludności ze względu na ogromne wyniszczenie biologiczne narodu polskiego³⁸.

²⁸ MRN, 3, P. 11 z 31 I 1947 r.

²⁹ MRN, 1, P. 7, 8, 9 z 1946 r.; tamże, 3, P. 17 z 16 VIII 1947 r.

³⁰ ZM, 2, P. 10 i 45 z 1946 r.

³¹ MRN, 3, P. 20 z 20 XI 1947 r.

³² Tamże, s. 23.

³³ ZM, 1, P. 15 z 30 XI 1945 r.

³⁴ Tamże, s. 10.

³⁵ MRN, 1, P. 3 z 28 V 1946 r.

³⁶ ZM, 8, P. 24 z 30 VII 1948 r.

³⁷ ZM, 9, P. 22 z 1949 r. oraz tamże, 10, P. 23, 30, 35, 37 z 1949 r.

³⁸ ZM, 8, P. 18 z 12 V 1948 r.

Według oceny Zarządu Miejskiego Wrocław liczył w połowie 1947 r. ponad 250 tys.³⁹, a na dzień 31 XII 1948 r. — 302 312 mieszkańców⁴⁰. Dane dla 1949 r. wyniosły 341 tys. osób⁴¹. Tak duży wzrost zaludnienia miasta, które w ciągu 4,5 lat osiągnęło ponad połowę stanu zaludnienia z okresu przedwojennego (629 tys.), należy tłumaczyć kilkoma czynnikami. Jednym z nich był przyływ repatriantów, głównie z województwa lwowskiego, przesiedleńców z poznańskiego, warszawskiego (w tym duża grupa byłych powstańców warszawskich), reemigrantów z krajów Europy zachodniej, jak też mniejszych grup z małych miasteczek i wsi centralnej Polski. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie wszyscy przyjeżdżający osiedlali się. Tak np. w 1946 r. wyjechało z miasta 16,5 tys., w 1947 — 14 tys., w 1948 — 20 tys., a w 1949 r. — 26,7 tys. osób⁴². Jednym z głównych powodów wyjazdu z Wrocławia były trudne warunki mieszkaniowe (przy zniszczonym wyposażeniu technicznym miasta). Ujemnym zjawiskiem tego procesu migracyjnego były ogromne straty finansowe, jakie ponosiła gospodarka narodowa w związku z wymianą pracowników, kosztami transportu. Drugim czynnikiem powodującym wzrost zaludnienia był duży przyrost naturalny⁴³. W 1946 r. wyniósł 467, w 1947 r. — 4874, w 1948 r. — 7939 osób. Jeśli w 1946 r. przyrost naturalny wynosił 2,5%, to w 1949 r. wzrósł do 23%, a tym samym Wrocław awansował do czołówki populacyjnej kraju. Pod względem pochodzenia w końcu 1947 r. zaledwie 18% ludności charakteryzowało się przybyciem z wielkich miast (powyżej 100 tys.), reszta napłynęła z małych i średnich miast oraz około 1/3 ze wsi⁴⁴. Struktura ludności według wieku wykazywała dwa pozytywne zjawiska. Po pierwsze, połowę ludności stanowiła grupa mieszkańców w wieku 15—29 lat, po drugie — przeważali w niej mężczyźni. Zjawiska owe wskazywały, iż w przyszłości rozwój społeczeństwa będzie iść w kierunku dużego przyrostu grup ludności w wieku do 18 lat.

Stabilizacja mieszkańców i załóg zakładów pracy nabiera cech trwałych od 1950 r., kiedy to wyjechało z Wrocławia tylko 6,5 tys. osób. Uzyskane kwalifikacje, awans zawodowy i społeczny stały się decydującymi czynnikami, obok mieszkania, w powstaniu wielkomiejskiej, nowej społeczności Wrocławia; jej procesy integracyjne znajdowały się jednak dopiero w początkowym stadium.

Na pierwszym posiedzeniu nowo utworzonego Zarządu Miejskiego

³⁹ ZM, 3, P. 30 z 23 VIII 1947 r.

⁴⁰ ZM, 9, P. 2 z 19 I 1949 r.

⁴¹ J. Widomski, *Wrocław w latach 1945—1965*, Wrocław 1965, s. 14.

⁴² Tamże, s. 15.

⁴³ Tamże, s. 18.

⁴⁴ I. Turnau, *Tworzenie się wielkiego miasta z różnorodnej ludności napływowej. Wrocław miasto przemian społecznych* (Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, R. VI, 1951, s. 59—63).

w dniu 16 VI 1945 r. prezydent określił zadania tej instytucji, „której praca powinna iść w pierwszym rzędzie dla dobra Kraju, a w drugim dla dobra miasta”⁴⁵. Obejmując administrację Wrocławia Zarząd Miejski nie przejął wszystkich zakładów przemysłowych, chociaż zwracał się do Ministerstwa Przemysłu o dzierżawę niektórych z nich, np. „Pafawagu”⁴⁶. Na mocy decyzji PKWN ważniejsze zakłady przemysłowe, wyższe szkoły i inne instytucje zostały podporządkowane bezpośrednio ministerstwu resortowym. Niektóre zakłady przemysłowe i przedsiębiorstwa miejskie jeszcze do początku 1946 r. były obsadzone przez wojska radzieckie⁴⁷.

Władze polskie zdawały sobie sprawę z ogromnych zniszczeń wojennych i gospodarczego wyczerpania kraju. Dlatego też grupa operacyjna dla szybkiego zorganizowania życia gospodarczego we Wrocławiu wydawała od maja 1945 r. prywatnym właścicielom nominacje i pozwolenia na prowadzenie zakładów i przedsiębiorstw nie objętych znacjonalizowaniem (tzn. zatrudniającym do 50 osób na jedną zmianę)⁴⁸. Również w następnych latach Zarząd Miejski wydzierżawiał przedsiębiorstwa podległe miastu, szczególnie te, które były deficytowe⁴⁹. Sprawy wydawania pozwoleń i rejestrowania przedsiębiorstw, warsztatów rzemieślniczych i zakładów zatrudniających powyżej 5 osób prowadził Wydział Przemysłowy Zarządu Miejskiego.

Po okresie organizacyjnym najważniejszym celem działalności gospodarczo-społecznej władz miejskich było⁵⁰: 1. stworzenie odpowiednich warunków mieszkaniowych i zabezpieczenie miejsc pracy, jak odbudowa mieszkań, pomoc Zarządu Miejskiego w uruchomieniu zakładów pracy typu społecznego i spółdzielczego; 2. umożliwienie i usprawnienie komunikacji przez usuwanie gruzów i zwalisk z tras komunikacyjnych, naprawy torów, linii wysokiego napięcia i taboru komunikacyjnego — tramwajów i autobusów; 3. odbudowanie urządzeń użyteczności publicznej, jak zakładów wodociągowo-kanalizacyjnych, gazowych; 4. odbudowanie i udostępnienie urządzeń społeczno-kulturalnych, szpitali, szkół, teatrów, muzeów.

Powstające zakłady przemysłowe opierały się w swej strukturze technicznej i wytwórczej głównie na bazie dawnych zakładów, gdyż w tym okresie środki finansowe były jeszcze zbyt nikłe na uruchomienie zakładów przemysłowych o zmienionej strukturze produkcji. Zarząd Miejski współpracował z Ministerstwem Przemysłu w uruchamianiu kluczowych

⁴⁵ ZM, 1, P. 1 z 16 VI 1945 r.

⁴⁶ ZM, 1, P. 7 z 27 VII 1945 r.

⁴⁷ ZM, 1, P. 18, załącznik z 20 X 1945 r.

⁴⁸ ZM, 1, P. 19 z 27 X 1945 r.

⁴⁹ ZM, 2, P. 21 z 6 VII 1946 r.

⁵⁰ *Odbudowa miasta* (Śląsk, R. III, 1948, nr 5—6, s. 5 n.).

zakładów Wrocławia: „Pafawagu”, „WSK”, „Archimedes”. Jednocześnie sam uruchamiał przedsiębiorstwa miejskie. Współpraca z zakładami przemysłowymi dotyczyła również szacowania majątku, zatrudnienia, zapewnienia mieszkań i zorganizowania sieci komunikacyjnej⁵¹.

W 1947 r. działała w mieście Dyrekcja Przemysłu Miejsowego (odpowiednik: Terenowego), z którą Zarząd Miejski pertraktował w sprawie przekazania jej Miejskiej Pralni i Farbiarni⁵². Podobne rozmowy Zarząd Miejski prowadził także z centralnymi zjednoczeniami przemysłowymi⁵³.

Lata 1945—1947 były okresem usuwania najbardziej widocznych śladów wojny, odgruzowywania ulic, zakładów przemysłowych, niezbędno remontowania zakładów, przedsiębiorstw miejskich, zakładów użyteczności publicznej, szpitali, szkół oraz domów mieszkalnych, kompletowania maszyn i urządzeń. Cechą charakterystyczną tego okresu były wielkie nakłady inwestycyjne na uruchomienie zakładów przemysłowych, które produkowały na potrzeby gospodarki krajowej, a więc przemysłu maszynowego i metalowego. Odbudowa dużych zakładów przemysłowych odbywała się kosztem całej gospodarki komunalnej miasta. Zarząd Miejski ograniczał się tylko do niezbędnych poczynań gospodarczych w zakresie jedynie uruchomienia urządzeń użyteczności publicznej bez wykonywania kompleksowych prac związanych z odbudową miasta. Władze uruchomiały tylko niezbędne przedsiębiorstwa miejskie, ale likwidowały je z chwilą powstania deficytów.

Okres wzmoczonego rozwoju gospodarczego miasta rozpoczyna się od 1948 r., kiedy to nakłady środków finansowych miasta i nakłady przyznawane przez władze centralne znacznie wzrosły. Jeśli budżet miasta wynosił w 1946 r. 118 119 678 zł⁵⁴, w 1947 r. — 600 287 018 zł⁵⁵, to w 1948 r. wyniósł 1 131 302 151 zł⁵⁶, a w 1949 r. 1 565 620 000 zł⁵⁷.

Od 31 I 1947 r. działała Komisja Planowania do opracowania 3-letniego planu odbudowy m. Wrocławia z przewodniczącym MRN E. Paszke na czele⁵⁸. W tym okresie dzięki dotacjom rządowym miasto coraz większy wysiłek gospodarczy skierowało na poprawę warunków bytowych mieszkańców poprzez odbudowę i remont mieszkań, poprawienie warunków komunikacyjnych, dalszy remont i zwiększenie produkcji gazu, energii elektrycznej, dostawę wody oraz odbudowę urządzeń społeczno-kulturalnych.

⁵¹ ZM, 1, P. 7 z 27 VII 1945 r.

⁵² ZM, 3, P. 23 z 9 VII 1945 r.

⁵³ ZM, 3, P. 28 z 9 VIII 1947 r.

⁵⁴ MRN, 7, P. 28, zał. 6 z 30 VI 1948 r.

⁵⁵ Tamże, zał. 6.

⁵⁶ MRN, 6, P. 23 z 9—10 II 1948 r.

⁵⁷ MRN, 11, P. 38 z 15—16 II 1949 r.

⁵⁸ MRN, 3, P. 11 z 31 I 1947 r.

Bardzo mało uwagi Zarząd Miejski poświęcał rozwojowi sieci placówek handlowo-usługowych. Do 1948 r. praktycznie te odcinki życia gospodarczego pozostawały w rękach prywatnej inicjatywy i powstających państwowo-spółdzielczych instytucji handlowych. Ingerencja władz miejskich po tym okresie szła w kierunku stworzenia niezależnych placówek handlowo-usługowych podlegających organom miejskim, jak też objęcia nimi wszystkich dzielnic miasta.

Osobnym zagadnieniem gospodarki miejskiej były starania Zarządu Miejskiego, aby Wrocław również w okresie powojennym był miejscem corocznych międzynarodowych targów. Miasto posiadało stosunkowo dobrze zachowane tereny wystawowe, na których w okresie przedwojennym odbywały się Targi Wrocławskie. Zarząd Miejski już w 1946 r. wystąpił do rządu o reaktywowanie Międzynarodowych Targów Wrocławskich⁵⁹, a MRN uchwaliła urządzić wystawę dwuletniego dorobku Ziem Odzyskanych⁶⁰. Ostatecznie 25 VII 1948 r. otwarto we Wrocławiu Wystawę Ziem Odzyskanych, która była przeglądem osiągnięć gospodarki tych ziem.

Oceniając działalność władz miejskich za lata 1945—1949 trzeba obiektywnie stwierdzić, że organy te działały w warunkach podobnych do ogólnopolskich, tzn. przy ogromnych zniszczeniach materialnych i ludnościowych i przy nierównym rozwoju gospodarki narodowej, kiedy nakłady finansowe na grupę A gospodarki narodowej (przemysł i inwestycje), tj. środki wytwarzania, znacznie przewyższały środki na grupę B (konsumpcja). Dysproporcje te wpłynęły bezpośrednio na nakłady finansowo-ekonomiczne samorządów terytorialnych (z wyjątkiem stolicy kraju Warszawy, której budżet w latach 1945—1946 wyniósł 13—14 mld zł, tj. 100 razy więcej niż cały budżet m. Wrocławia w tych latach), decydując tym samym o warunkach socjalno-bytowych mieszkańców miast.

Podstawowe znaczenie dla miasta i kraju miała odbudowa i rozbudowa zakładów przemysłowych produkujących na potrzeby całej gospodarki narodowej i dających zatrudnienie wzrastającej ludności Wrocławia. W takim układzie stosunków gospodarczych władze miejskie dysponowały zbyt szczupłą bazą materialną i finansową, aby mogły realizować kompleksową odbudowę miasta. Cała gospodarka miejska była nastawiona wyłącznie na remont, zabezpieczenie i uruchomienie urządzeń komunalnych, przedsiębiorstw miejskich, budynków mieszkalnych i budynków społeczno-kulturalnych. Polityka odbudowy miasta szła po linii dotychczasowych założeń urbanistycznych byłych władz niemieckich, chociaż istniały szanse w związku ze zniszczeniami rozwiązań bardziej nowoczesnych i funkcjonalnych w zakresie warunków mieszkaniowych, komunikacyjnych, usługowych. Na razie jednak brakowało na to środków.

⁵⁹ ZM, 2, P. 31 z 21 IX 1946 r.

⁶⁰ MRN, 1, P. 6 z 16 VI 1947 r.

Władze miejskie nie potrafiły w tym czasie wyeliminować szeregu ujemnych zjawisk związanych z odbudową gospodarki, różnych przedsiębiorstw i zakładów, a głównie przedsiębiorstw odgruzowywania miasta oraz z pewnymi ujemnymi procesami migracji ludności. Winę za te zjawiska ponosiły w poważnym stopniu władze centralne, które wyznaczały niewłaściwych ludzi, bez fachowego przygotowania, pozostawiając im „wolną rękę”. Również ze strony czynnika nadrzędnego występował brak ścisłej i systematycznej kontroli, a także niekonsekwencja w wypadku stwierdzonych nadużyć.

Władze miejskie, które miały być inspiratorem, inicjatorem i koordynatorem wszelkich poczynań gospodarczych, politycznych i społeczno-kulturalnych zgodnie z zasadniczymi założeniami ustroju socjalistycznego, przyjmowały często postawę bierną zamiast dynamicznej pomimo rozbudowania własnego aparatu administracyjnego. Wzrastająca biurokracja i pogłębiająca się centralizacja hamowały dynamizm i śmiałość poczynań organizacji społecznych i politycznych, pracowników zakładów pracy itd.

Niekorzystne dla interesów gospodarki narodowej i rozwoju państwa te różnorakie ujemne zjawiska, nazwane w historii „okresem błędów i wypaczeń”, nie wpłynęły na obniżenie rangi miasta w skali ogólnopolskiej, a w szczególności ziem zachodnich. Zjawiska te bowiem nie były odosobnione i charakterystyczne dla Wrocławia, one tylko tutaj w tej mozaice ludnościowej wyraźniej się zaznaczały.

Według danych Zarządu Miejskiego Wrocław w 1949 r. zajmował 17 494 ha powierzchni, a liczba mieszkańców wynosiła 341 tys. osób. Odbudowano 381 zakładów przemysłowych zatrudniających 35 000 ludzi, oraz około 5000 zakładów usługowo—rzemieślniczych i placówek handlowych.

W porównaniu z okresem przedwojennym powierzchnia pozostała ta sama, liczba ludności osiągnęła połowę poprzedniego stanu, ale wyraźnie znalazła globalna liczba zakładów przemysłowych, rzemieślniczych, usługowych i placówek handlowych, jak też liczba zatrudnionych. W strukturze zakładów przemysłowych wystąpiło pozytywne zjawisko zanikania małych zakładów, a powstawania wielkich, z preferencją produkcji maszynowej.

Osiągnięcia miasta w odbudowie komunikacji (19 linii tramwajowych o długości 60 km), sieci gazowej (wzrosła z 65 km do 500 km), sieci wodociągowej (535 792 mb), zakładów przemysłowych, zakładów naukowych, placówek kulturalnych, nadały Wrocławowi rangę centralnego ośrodka dla terenów południowo-zachodniej Polski. Miarą tej rangi były zjazdy, wystawy i imprezy o charakterze ogólnopolskim i międzynarodowym. Wrocław podobnie jak przed II wojną światową spełniał rolę centrum administracyjnego jako stolica Dolnego Śląska, rolę dużego ośrodka produkcyjnego, węzła tranzytowego w komunikacji kołowej, kolejowej i wodnej,

ośrodka naukowo-badawczego, kulturalnego (5 teatrów, szereg towarzystw naukowo-kulturalnych), był siedzibą wojewódzkich organów partii politycznych i organizacji społecznych. Rola i znaczenie Wrocławia upoważniły władze miejskie do wystąpienia w 1949 r. z wnioskiem do rządu o wydzielenie go jako miasta wojewódzkiego. Wniosek ten został zaaprobowany dopiero 31 XII 1956 r. przez Radę Ministrów. Wrocław stał się miastem wydzielonym.

AUFBAU UND TÄTIGKEIT DER STÄDTISCHEN BEHÖRDEN VON WROCLAW IN DEN JAHREN 1945—1949 (ABRISS)

Auf Grund von Protokollen der Sitzungen der Stadtverwaltung und des Nationalen Rates der Stadt stellt der Verfasser einen Abriss des Aufbaus und und der Tätigkeit der ersten Behörden der Stadt Wroclaw dar, die nach 600 Jahren zu Polen zurückgekehrt ist.

Der polnische Verwaltungsapparat für die Westgebiete wurde noch vor der Befreiung dieser Gebiete aus der Naziknechtschaft vorbereitet. Für Wroclaw wurde die Stadtverwaltung und die sog. Operationsgruppen, die die Industriebetriebe übernehmen sollten, in Kraków vorbereitet.

Zu den wichtigsten Aufgaben der polnischen Stadtverwaltung gehörten zunächst: die technische Vorbereitung der Stadt (Wroclaw war in 70% zerstört) zur Aufnahme der polnischen Bevölkerung, Vorbereitung und Durchführung der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung, die auf Grund des Potsdamer Abkommens in die sowjetische und englische Besatzungszone umgesiedelt werden sollte.

Diese Aufgaben verursachten, dass der systematische Wiederaufbau der Stadt (Wohnungsbau, Industrie, Verkehrswesen, Dienstleistungen usw.) erst in Jahre 1947 aufgenommen wurde, als man den Dreijahrplan des Wiederaufbaus des Landes zu realisieren begonnen hatte.